

Альтернативна і додаткова комунікація в навчанні дітей з ООП

Keywords: inclusive education, children with SEN, alternative and additional communication.

Окреслено питання щодо засобів альтернативного і додаткового спілкування, їх видів та груп; розкрито принципи їх впровадження в навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивне навчання, діти з ООП, альтернативна і додаткова комунікація.

Mykolaichuk A. V. Alternative and Additional Communication in the Education of Children with SEN.

The issues regarding means of alternative and additional communication, their types and groups are outlined; the principles of their implementation in the education of children with special educational needs are disclosed.

Постановка проблеми. Питання соціальної взаємодії дітей з особливими освітніми потребами є пріоритетним завданням інклюзивної освіти. Будь-яка соціальна взаємодія базується на мовленні й спілкуванні. На основі простих комунікативних навичок, які формуються в ранньому дитинстві, за допомогою яких діти встановлюють контакт, обмінюються інформацією, заявляють про свої потреби та впливають один на одного, ведеться ігрова, навчальна, повсякденна діяльність.

Проте з різних причин (генетичних, медичних, соціальних, психологічних та педагогічних) не кожна дитина має змогу реалізувати свою потребу у спілкуванні, взаємодіяти в соціумі. За даними досліджень існує стійка тенденція до збільшення кількості дітей із мовленнєвими труднощами. Статистика Національного інституту порушень слуху та комунікації Національного інституту здоров'я США демонструє те, що кожна 12-та дитина та кожна 10-та доросла особа має порушення мовлення.

Статистичні дані Міністерства освіти і науки України [6] підтверджують тенденцію зростання більше ніж у 4,7 раза кількості учнів, охоплених інклюзивним навчанням: 2017/2018 н. р. – 7179, 2022/2023 н. р. – 33 861, серед яких більшість має проблеми в мовленні та спілкуванні.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження у дискурсі комунікації, особливостей спілкування були предметом наукового інтересу, зокрема, філософів (В. Біблер, М. Бубер, М. Каган та ін.); лінгвістів

(М. Бахтін, Т. Винокур, Л. Щерба, Л. Якубинський та ін.), нейропсихологів (Т. Ахутіна, Ж. Глозман, Ю. Мікадзе та ін.), психолінгвістів (С. Цейтлін, О. Шахнарович та ін.), лінгводидактів (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Лещенко, К. Крутій, М. Пентиліук, Г. Чулкова та ін.). Нейропсихологи і психологи розглядають спілкування як одну з умов розвитку людини, найважливіший компонент формування її особистості [3].

Виклад основного матеріалу. Безперечно, ефективна комунікація між учасниками освітнього процесу забезпечує успішну взаємодію.

В інформаційних джерелах виділяють два види комунікації: вербальна – за допомогою слів, невербальна – за допомогою жестів, міміки, положення тіла, емоційних проявів тощо. Оскільки значна частина дітей з особливими освітніми потребами, які мають труднощі у вербалізації або не можуть її використовувати взагалі для повноцінного спілкування, мають проблеми в розвитку, адаптації та соціалізації, є необхідність використання альтернативних та додаткових засобів комунікації (АДК).

Спираючись на визначення іноземних та вітчизняних дослідників, АДК можна описати як способи комунікації, що використовуються у процесі спілкування для функціональної підтримки чи альтернативи мовленню в осіб з особливими освітніми потребами, які мають істотні труднощі з відтворенням або розумінням мовлення. АДК може здійснюватися за допомогою жестів, міміки, зображень, фотографій,

пiктограм, технічних засобів тощо, які допомагають особі з мовленнєвими труднощами комунікувати з оточенням (передавати, сприймати, розуміти інформацію), сприяють соціальній інтеграції та взаємодії [2].

З метою забезпечення умов для навчання здобувачів освіти з ООП МОН України розроблено методичні рекомендації «Використання методів альтернативної і додаткової комунікації у закладах освіти», в яких зазначається: «Альтернативна комунікація – це засіб, за допомогою якого людина, яка не в змозі використовувати мовлення, отримує можливість спілкуватися. Додаткова комунікація означає додаткове або підтримане спілкування. Усі комунікативні системи, що не залучають усне мовлення як основний шлях передачі інформації іншим особам, називаються „додатковими” та „альтернативними”».

Американська дослідниця Філіпс зазначає, що АДК включає в себе низку інструментів, технологій і технік втручання, які мають на меті стимулювати та поліпшувати комунікативну компетентність осіб з утрудненими комунікативними потребами.

Для підтримки спілкування використовують жести, жестову мову, малюнки, фото, піктограми, різноманітні пристрої та мобільні додатки, синтезатори мовлення тощо.

АДК – це інструмент спілкування для всіх у разі, якщо ви не можете розмовляти тимчасово (внаслідок травми або операції), опинились в іншій країні і не знаєте мови чи втратили можливість розуміти мовлення внаслідок хвороби (наприклад, інсульту). Водночас це важлива асистивна технологія для людей з інвалідністю. АДК використовують для спілкування люди з аутизмом або зниженням слуху, порушеннями розвитку, інтелектуальними та неврологічними розладами тощо, а також фахівці, які надають послуги чи здійснюють догляд [1].

За визначенням Міжнародної асоціації з АДК ISAAC, основною метою альтернативної і додаткової комунікації є «зрозуміти і бути почутим» [1].

Таким чином, якщо дитина не може використовувати усне мовлення або спілкується незрозуміло для оточуючих, – за допомогою карток, символічних зображень чи жестів має можливість використовувати засоби АДК у відповідних ситуаціях, у процесі навчання та бути сприйнятою іншими людьми.

Зазначимо, що діти, які мають труднощі мовлення та комунікації, потребують систематичної візуальної підтримки під час навчання: знаки, символи, схеми, предметні малюнки, сюжетні ілюстрації, картки, що пояснюють значення слів, ілюстровані ігри, картки-букви, картки-зображення, картки «так / ні», «хочу / не хочу», «зараз / потім», піктограми, візуальний

розклад, візуальний алгоритм дій, комунікативний паспорт, комунікатори-планшети / дошки / рамки, комунікативні книжки, соціальні історії, де слова супроводжуються піктограмами, інтелекткартки, мнемотаблиці для кращого запам'ятовування, жести тощо. *Багатьом учням, охопленим інклюзивним навчанням, потрібна адаптація освітнього процесу, яку можна забезпечити засобами АДК.*

Науковці виділяють різні типи АДК. За класифікацією Міжнародної асоціації з АДК ISAAC: високотехнологічні (програми на айпаді або планшеті для спілкування; комп'ютер з «голосом», який називають пристроєм, що генерує мову; цифрові додатки тощо) та низькотехнологічні (жести й міміка, письмо, малювання, написання слів, указуючи на літери, склади, фотографії, малюнки або написані слова, схеми і т. ін.).

В інформаційних джерелах зустрічається й така класифікація АДК: мануальні, графічні, технологічні.

Відповідно до методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України засоби АДК поділяють на чотири групи: комунікація з безпосереднім використанням тіла, у тому числі через тактильні відчуття (жести, міміка, рухи, доторки, постукування, погладження); спілкування через візуальні образи (письмо, символи, піктограми, зображення, фотографії); спеціальні електронні засоби комунікації (електронні записники, фотоальбоми, комунікатори, сенсорні екрани, синтезатори мови, іграшки, що розмовляють, комп'ютери та планшети з функцією управління очима; комбіновані засоби спілкування, які поєднують у собі мовлення, жести і символи (система Makaton) [5].

Прикладом високотехнологічного засобу АДК в Україні може бути сайт і мобільний застосунок «Digital Inclusion», у 2019 році створений для розвитку екосистеми цифрової інклюзії. На сайті та в цьому додатку більше 300 символів «ДивоГра» для комунікації дітей і дорослих у різних ситуаціях. Символи можна обирати і складати у фрази. Всі зображення озвучено. Крім того, користувачі можуть завантажувати власні малюнки, фото й аудіо до них.

У світі розроблено різні методики з доведеною ефективністю, наприклад, американські системи *Picture Exchange Communication Symbols (PECS)*, *Picture Communication Symbols (PCS)*, європейська *ARASAAC* та інші набори символів, які не є спрощеними, але організовані так, щоб подати інформацію доступно, від простого до складного, візуально.

У процесі використання візуальних засобів АДК важливо, щоб зображення відповідали індивідуальним

особливостям розвитку дитини з ООП щодо їх сприйняття, емоційного реагування, моторики, комунікативних потреб, когнітивних можливостей.

Наприклад, для дітей раннього та молодшого дошкільного віку найчастіше використовуються великі картки у монохромному оформленні, що позначають реальні предмети або їх контури. Для дітей дошкільного віку найчастіше зустрічаються деталізовані кольорові зображення на картках середнього розміру. Для молодших школярів та підлітків фахівці часто застосовують картки невеликого розміру з кольоровими або монохромними символічними зображеннями, знаками [2].

Під час уведення візуальних засобів АДК педагог має враховувати певні особливості: добирати слова відповідно до актуальних лексичних тем дитини з ООП, за якими можна легко скласти словосполучення і короткі фрази (дуже важливо продумати, яким чином дитина буде поєднувати слова, які вона вивчає); застосовувати не більше трьох образів одночасно, пропонуючи для ознайомлення дитині нові слова (щоб не заплуталася в поняттях); важливо чітко, повільно та достатньо голосно промовляти слово, робити паузи, спонукати до повторення; вводити нові поняття та збільшувати ступінь складності поступово – від легких до складніших; стимулювати до використання знайомих конструкцій у спілкуванні з дорослими та однолітками; використовувати прості короткі речення; робити паузи між фразами, чекаючи реакції співрозмовника; перевіряти, чи почув звернення учень, чи зрозумів; підтримувати наочно те, про що промовляється; давати можливість дитині під час навчання відповідати за допомогою обраного (рекомендованого фахівцями) виду АДК; знайомити усіх дітей у класі з АДК; при демонстрації карток промовляти слова уголос, називати послідовність дій тощо; підтримувати дитину емоційно, словами-картками, жестами, мімікою (важливо: хвалити дитину завжди, надавати візуальну підтримку). Зазначимо, що на початку використання АДК діти і дорослі потребують додаткової мотивації та частих повторів для засвоєння.

Важливо учителю усвідомлювати, що для дітей з особливими освітніми потребами підходять не всі види альтернативної та додаткової комунікації. Зокрема, жестова система мало придатна для дітей з порушеною та погано розвинутою моторикою. Тобто при виборі та застосуванні системи АДК потрібно враховувати всі особливості інтелектуального, емоційного, соціального, комунікативного та мовленнєвого розвитку дитини з ООП.

Засоби АДК використовуються при різних проблемах психофізичного розвитку: зниження слуху – жестова мова, зниження зору – шрифт Брайля, ураження органів мовлення (ДЦП, травми, параліч,

порушення будови органів мовлення, стани після операцій, стресові розлади) – мобільні додатки або пристрої для генерації мовлення; інтелектуальні труднощі (синдром Дауна), труднощі в комунікації (аутизм), відсутність мовленнєвих навичок (алалія) – піктограми; розлад сформованого мовлення внаслідок травми, інсультів тощо – піктограми, фото, малюнки; недостатня сформованість мовлення (дислалія) – побутові жести [7] (за дослідженнями: вивчення мови жестів підвищує когнітивну можливість на 50 %).

Застосування АДК в процесі інклюзивного навчання допомагає зрозуміти звернене мовлення дітей з ООП, повідомити про свої почуття, емоції, потреби, сприяє мотивації до спілкування, побудові ефективної системи комунікації з ровесниками та іншими людьми, сприяє реалізації права на освіту, доступу до інформації, спонукає до соціальної інтеграції та уникнення ізоляції, запобігає та унеможливує прояви небажаної поведінки. Форми АДК, які можна віднести до групи візуальної підтримки, будуть корисними у засвоєнні знань для усіх учнів класу.

Часто педагоги акцентують увагу на складнощях в організаційних моментах, переключенні уваги, знятті напруги у дітей з ООП. Таких проблем можна уникати за допомогою візуального розкладу, розпорядку дня, алгоритму дій на основі карток PECS чи піктограм. Педагоги можуть скласти розклад із врахуванням особливостей розвитку кожної дитини. Якщо дитина з ООП сприймає піктограми або малюнки, то розклад потрібно упорядкувати у вигляді набору картинок, символів – кожне завдання позначається окремою картою. Для дітей, які не сприймають зображення, можна використовувати реальні предмети. Перед тим, як предмети або зображення розмістити в розкладі, необхідно пояснити їх значення. Пізніше, спостерігаючи за дитиною, можна перейти від реального предмета до абстрактного за формулою «реальний об'єкт → фото → малюнок → символ». Якщо реальний об'єкт продемонструвати неможливо, фахівці рекомендують починати з фото. Розклад розміщується у вигляді горизонтального або вертикального ряду чарунок, у кожній з яких знаходиться зображення або предмет. Починати і закінчувати урок, оголошувати перерву теж рекомендується візуально – картками PECS чи піктограмами.

Найголовніше – усі організаційні форми роботи доводити до завершення та дотримуватися сталих ритуалів вітання і прощання. Така структурована діяльність, заснована на візуалізації посилює інтерес дітей до спільної роботи, підвищує її результативність, стабілізує емоційний стан дитини з ООП, запобігає

негативним проявам. Важливо, щоб дитина розуміла кожен крок, який відбуватиметься з нею упродовж навчального дня. Для цього фахівці з АДК радять використовувати планери з картками візуальної підтримки чи власними фотографіями дитини. Таким чином можна значно знизити рівень її тривоги та позитивно вплинути на психоемоційний стан.

У проблемних ситуаціях фахівці з питань комунікації рекомендують використовувати іграшки, ляльки-рукавички, тому що дітям легше спілкуватися з іграшками, ніж з дітьми.

Для кращої адаптації до навчальних буднів психологи громадської організації «ДивоГРА» рекомендують книжку «Сашко іде до школи», щоб перший тиждень навчання пройшов легше [4].

Психологи рекомендують педагогам під час навчання вводити «ритуали», «традиції», які допоможуть налаштуватися на день у закладі освіти або навпаки – зняти напругу після уроків чи занять. У кожному класі можна спільно з дітьми вигадати власні маленькі дії. Важливо, щоб дитині з ООП вони були зрозумілими та мали систематичні повторення. Наприклад, читання коротенького веселого віршика, певний жест руками, обійми, проспівування кількох позитивних рядків пісеньки тощо. Такими діями можна зменшити негативний вплив навколишніх факторів і створити атмосферу фізичного та емоційного комфорту.

Введення засобів АДК і знайомство дітей із різними видами організації процесу спілкування потрібно здійснювати за такими принципами:

- природності (організація процесу має відбуватися невимушено, у спокійній і дружелюбній атмосфері);
- гри (введення різних способів комунікації має відбуватися в ігровому форматі, щоб зацікавити дитину і зняти напруження);
- підтримки (надавати дозовано підтримку дорослого, враховуючи зону найближчого розвитку дитини);
- мотивації (заохочувати спілкування у групі);
- систематичності й послідовності (застосування обраного способу засобів АДК у всіх ситуаціях спілкування відповідно до засвоєного рівня певного вміння).

Ведення комунікації через візуальні образи, спеціальні електронні засоби спілкування або різноманітні жести здійснюється за допомогою різноманітного ілюстративного матеріалу, що відповідає особливостям сприйняття і мислення, зосередження уваги дітей з відповідним видом ООП [5].

У зв'язку із низьким рівнем поінформованості щодо важливості застосування АДК та відсутності досліджень результативності застосування в інклюзивному навчанні в Україні серед фахівців існують міфи, такі, як: «Використання АДК заважає розвитку мовлення», «АДК потрібно вводити з певного віку», «АДК – це складно і дорого», «Деякі засоби АДК кращі за інших», «АДК підходять тільки мовленнєвим дітям» тощо.

Така тенденція прихильників «міфів» значно уповільнює впровадження АДК в навчання. Звичайно, що є певні особливості, коли з різних причин АДК не демонструє ефективності. Але якщо правильно дібрано засіб під індивідуальні особливості дитини – то численні дослідження зарубіжних фахівців доводять позитивну динаміку результативності.

Висновки. За допомогою компетентного застосування педагогами засобів АДК дитина з ООП, яка має труднощі мовлення, стає активним учасником освітнього процесу. Може сприйняти, обробити, зрозуміти інформацію, сформулювати власну думку, донести її до інших дітей у класі. Педагогічні працівники, які володіють різними видами АДК, зможуть забезпечити навчання будь-якого учня з ООП на високому рівні, сприятимуть розвитку всіх сфер особи, спираючись на сильні сторони кожної дитини та уникаючи слабких сторін її розвитку.

Правильний вибір засобів АДК (жестів, міміки, картинок, фотографій, піктограм, технічних засобів, цифрових комунікативних додатків) та їх застосування у навчанні дітей з ООП, беззаперечно, сприяє інтелектуальному, соціальному та особистісному розвитку, формуванню навчальних навичок, пізнавальній активності, допомагає налагодити взаємодію з однолітками і дорослими, формує та вдосконалює мовленнєві навички.

Література

1. АДК в Україні. URL: <https://aac.org.ua/>
2. Застосування альтернативної і додаткової комунікації: теоретичний огляд візуальних засобів АДК. URL: <http://www.dyvogra.com/uk/application-of-alternative-and-additional-communication-theoretical-review-of-adc-visual-means/>
3. Огляд розвитку систем альтернативної комунікації у світі. URL: <http://www.dyvogra.com/uk/aac-usatenko/>
4. Перший тиждень навчання дитини з ООП. URL: <http://www.dyvogra.com/uk/the-first-week-of-training-of-a-child-with-pdo/>
5. Про методичні рекомендації «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzivne-navchannya/2022/09/14/List-4.2373-22-09.09.2022-Pro.metod.rekom.14.09.2022.pdf>
6. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inkluzivne-navchannya/statistichni-dani>
7. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Київ : ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.